

325/2
LUGBARATI
Paper 2
2024
2 hours 30 minutes

UGANDA NATIONAL EXAMINATIONS BOARD

Uganda Certificate of Education

LUGBARATI

OBETAA IRI(2) RI

Lataa, Samari, azini E'yo A'bini

Sawa iri ali be

E'YO ECEZA 'BA OBETAA 'YEPIRI DRIRI

Obetaa 'diri ma alia esele yi na (3); A'i , B'i, azini C'i.

Mi ma ye Esele A pi B 'be iri tro.

Esele C ma alia, zitaa yi iri (2); 3(a) pi 3(b) be.

Mi ma pe omvizaru alu (1).

Zitaa ma kalafe mini omvile woro 'diyi ma ovu na(3)

Zitaa omvile na (3) ma drilea 'diyi, 'ba ngani opeku.

Mi ma osi omvitaa mi vile 'diyi karatasi 'bani fele mi driri ma dria, azini mi ma osi zitaa alu alu mini omvileri ma kalafe kalandia kililiru.

ESELE A

LATAA

1. *Mi ma la e'yo siza andraleru 'diri azini mi ma omvi zita drinia 'diyi kilili.*

AFA ISULE ANYAPA VU 'DIYI

Ti yi afa azini 'ba ada dri orodruru 'dinileni'i. 'Ba yi ma ta mba afa yini fele amani ekile lesu pile, za pie azini enyiriko pie 'diyi ma e'yosi. Lesu eri afa azini emveru azini susuru 'bani esule engazu ti vuri'i. Eri 'ba ma rua dri orodruru.

'Ba yi eri omve nyaka onyiru ndeniri'i a'dusiku eri ma alia nyaka ma esele yi dria ci. Lesu ni engale ti ma ruarisi, 'ba eri omve lesu wani. 'Ba ka yi aleniari nze 'bo, afa acepiri 'ba omve lesu ma osoni.

Lesu 'bazu kilili azini aji aji, 'ba alenia o'bu 'diyi ofu eri ma a'dizasi. Pari 'bani lesu edezuria, 'ba lesu ma azanga ama azini aji o'bi ra. Afa ayaru omvele Lactometer rurini yi ma omgbo lesu ma aleari amani. 'Diri 'bani omvele 'ba yi lesu ma aliari ma omgbo o'biiri'i.

Lesu 'bani edele 'bo 'diyi efu esele be tre ekile 'dinile : Lesu wani ; 'diri lesu ma esele 'bani isule geri eri a'dizu azini ambizurisiri'i. Geri 'dini fe o'bu alenia 'diyi odra ra. 'Ba vini eri a'di a'ditaa afani a'dizu ngulangulari ma vutia sawa kilili o'bu yi ofupi rarisi.

Lesu edele 'bo otele oto paketi ma aliari eri lesu 'bani odupi ma esele cozu lesu be ra 'bani omvele lesu kuzaruri'i. Lesu eri ma alia vitamini ni ovuzu ci afa azini onyiru 'diyi pieri 'ba omve lesu onyi be ndeniri'i. Eri nyaka fe 'ba ma rua dri angiri azini eri a'de 'ba ma alia mbele mbele aga lesu aluzari ra. 'Ba tutunisi eri ayu nyakaru 'ba azoru 'diyi dri 'ba 'de 'ba 'bo 'diyi be.

'Ba lesu fufurari ede geri 'bani yi lesu ma aliari ndrazu ra azini oduni nzezu rarisi. Econi 'i ezazu mbele ku. E'yo 'disi 'ba eco eri ma ta mba sawa ezu ra.

'Ba eco lesu 'bani yi dazu alenia kuri ede afa ndu ndu omvele ogarabatisi « *butter, ghee, cheese, azini ice cream* » pile 'diyi ru.

Afa azini 'bani isule ti vuri eri zani. Afa edele zasi 'diyi ma azi yi isuba fala ma rua 'bani ecole ayule nyakaru 'diyi. Za kalanyaruri 'ba eco nya ozozaru kaniku a'dizaru. Za nya nyari ma ovu alataa onyiru be, azini eri ma aji ma ovu onyiru.

'Ba eco vini ti ma ari a'di nyakaru ra. E'yo 'disi afa amani isule ti ma rua 'bani eco ayu nyakaru 'diyi za pi ari be, lesu azini afa 'bani edele erisi 'diyi pie. Ama eco vini afa 'diyi ma azi yi isu anyapa azi 'diyi vu ra.

'Ba e'du engazu : *Lugbarati Buku Anzini Piremari Azia driri ma alia, Karatasi kalafe e'dozu 113-11*

Zitaa :

- (a) 'Bani nilerisi, lesu eri susuru. Lesu 'bani e'yo nzezu drinia e'yo siza mini lale uruleru 'di ma alia susuru ku 'diyi ngo yi ya ?
- (b) Mi ma ece geri 'bani yi ma omgbo lesu ma aliari o'bizuri
- (c) Afa 'bani esule ti ma rua nyakaru 'diyi ma geri 'bani yi ayuzu 'diyi ndu ndu ongulumu yi vusi. Tipika ayia runi yi ma dria anzi yi ondriza ondriza, deresi yi vile akua ti yi ci. 'Diri a'dusikuni ayia 'diyini nyaka esule ti ma rua 'diyi ayuzu kililiru kurisi.
- Mi 'ba nyaka nyaza onyiruri ma e'yo embapi oku yini arojoari'i. Mi ma si e'yo mini ngale fele embataru oku yini wura 'bani nyaka esule ti ma rua 'diyi ayuzu onyiru 'diyi ma dria.
- E'yo siza sileri ma kalafe ma ovu **50-80** 'dipi.
- (d) Tamu iri si 'ba edro mi akua, mi tipika yini ecole mi ma sukulu fizi jolo dezu kurisi. Mi ma tipika 'yo mini kini mi ma te di akua a'dusikuni e'yo nde di yi ra, te deresi ti emi vile akua ci. Mi eco te afa esule ti vusi 'diyi ma esele azi ayu fizi jolo dezu azini fizi 'diyi ofezu ra. Mi ece di mi tipika yi dri emi eco te afa 'diyi ayu ewule ewule e'yo 'diri ma aza kozu ngonni ngonni yari kile 'bani ecele mi dri laza uruleru 'di ma aliarile

ESELE B SAMARI

2. *Mi ma la e'yo siza 'diri dika mi ma omvi zita drinia 'diyi.*

Eri ewaru 'bani aizu kini onita siniari eco e'yo orodriruri fe karini zozu ra, 'ba ka sukulu anzi sinia 'diyi emba e'yo egazu yi ma ngulupisi kuria. Le onitaa siniari ma ovu e'yo mvani alizu aleniasi 'ba ecipi tualu 'dinileri'i. Ondua kakau azini egata ndu ndu 'diyi 'ba eco yi esu sawa 'diri ma alia ra : Le anzi o'de yi ma e'do e'yo yini muzu drileri ma okpo 'du yisi ; le ma esu ondua onitani 'diyi ra, le vini 'ba ma eka anzi onitani 'diyi yini ecozu e'yo egazu yi ma ngulupisi ceni azini yini egata onyiru 'diyi onizu azini omgboni otuzu beni.

Onita siniari eri sawa 'bani egata onyiru 'diyi isuzu mbele mbeleri'i. Eri vini sawa 'bani adriza onzi 'diyi onizu ecazu 'ba onzirururu'i. E'yo dria mvani esule 'diyi ma alia, e'yo amboru turi eri e'yo mvani ecozu onita erini esule dria 'diyi ojazu onitaa 'i ma ngulupi ma ta mbazuri'i. Erini ecozu e'yo 'diri 'yezu ra, le mva ma oni adriza onzi 'bani ani onita ngozu ongoruku azini ondua 'ba azininiri ayuzuri kuzu ja. Mva ma ku vini egata 'ba azininiri ayuzuri pi e'yo embapini osile 'diyi ayuzu 'iri pie ja.

'Eyo onitaa siniarini fizu mva ma dria kuri eri mvani onita o'diruri 'bazu'i ma afaru kuri'i. 'Diri fe mva ka di ca yunivasitia 'bo, eri 'ede ra. Eco vini nga e'de obeta uruleru 'diyi ma alia dria ra indi. Eco vini nga aga obeta dricezani drile 'dile 'diyi ma alia ku. Kala azinisi mva ka e'yo onileri 'du afa 'iniru, eri e'yo oni mbele mbele tu azini eri nga onita 'iniri ma dri ce ni. Eco vini azi nga okporu azini e'yo ega geri kililirurisi 'i 'bazu pa dria ra. Ka'dinile, mva 'diri eco di ani e'yo 'ba 'wara azini 'diyini esule kuri esu ra.

E'yo azini candiru onita siniariniri eri 'di : anzi siniaa 'diyi eco e'yo ega aliaru onita ma dria ra. Yi ega kini yi ni e'yo dria ra. Yi vini ega kini kokobi yini esule siniaa kani yunivasitarisi, yi de e'yo yini 'diyi dria 'bo. Econi vazu kini 'diri nga lu onita ma e'dozaniri ku. 'Diri 'di afu eji yi ma alia angiri. Eri le ama ma otu egata afuru azini 'diyi dere yini ovuria siniaaria, yini ngazu ovuzu 'ba baru yunivasitia, azini onitaa uruleru 'diyi ma aliaaria beni. Toko ku anzi siniaa 'diyi nga azi yiniri de kpere yini niria kini onita ma kalati ma asiza yoria. Le ma ni kini afa azini onizaru angiri drile 'dile ci, ma esu ani ava lezu e'yo onizu angiri muzu drile beni yini ecozu ngazu e'yo ocokoru angu yinia 'diyi ma aza kozu beni.

Zitaa :

- (a) Bishopi Diocese Madi Westinile nirini e'yo nzeria drice'ba sukuluni 'diyi be onita driaria, nze e'yo uruleru 'diyi.
- (b) Mi 'bili e'i e'yo onitani diocese 'diri ma aliari onepiri'i, dika mi vini 'bili e'i okuta 'diniri'i.
- (c) E'yo nzeza Bishopi niri ma vutia, mi 'ye e'yo Bishopini te nzele uruleru 'diyi ma dri kulu kulu 'diyi nze o'bi eca'ba vile 'diyi dri ra.
- (d) Mi osi e'yo dri kulu kulu Bishopini nzele orodri onita siniariniri ma dria 'diyi. E'yo efi mini ayuleri ma ovu **100** 'dipi.

ESELE C
E'YO A'BINI

3. *Mi ma la e'yo sile andraleru 'diri kililiru azini mi ma omvi zita zile 'diri.*
Mi ma omvi (a)'i, kaniku (b)'i

- (a) Mi agyi azini mi adriaziruni ebi sukulu de o'diru azini le oku 'du engazu mi adropia. Aku zamva erini lele 'dulerini engazuri ma alia,'ba nini mi agyi ma adriza aku erini engazu aleniari be ku. E'yo 'disi zamva ma ati esi mini waraga mi a'izu e'yo ecezu mi agyi ma dria azini ola erini engazuri ma dria. Mi ma omvi waraga nderi.

E'yo efi mini sileri ma kalafe ma ovu 250-300 'dipi.

Kaniku

- (b) Anzi ode yi curu'do fi aje ma alea kanisani ni kokoru, gamete ni ni kokoru azini suruni ni kokoru.

Aje nde 'diyi ovuni ewu ezuru ku,yi aje nde anzu denga esuni asi ndriza kanisani, kaniku gameteni, kaniku suruni ma azi aluni ku.

Mi leni te mi vileri ma ovu anzi 'diyi vilerile ku. 'Bani inzita okori esuzu aku ma aliarisi, mi leni te aje miniri ma alia drinza fe suru ni ku.

Mi ma si e'yo mini nga 'ye denga mi fini aje mi vileri ma alia ku 'diyi